

**DİVÂNÜ LÜGÂTİ’T-TÜRK’TEKİ TEK HECELİ
FİİLLERİN OĞUZ VE KIPÇAK GRUBU TÜRK
LEHÇELERİNDEKİ DURUMUNA İSTATİSTİKSEL BİR
BAKIŞ**

*Mustafa TOKER**

ÖZET

Bu çalışmada, Türkçenin en sağlam yapılarından birisi olan fiiller üzerinde karşılaştırmalı ve istatistiksel bir inceleme yaptık. Dîvânü Lügâti’t-Türk’te geçen tek heceli fiillerin bugünkü çağdaş Oğuz ve Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki durumunu karşılaştırmalı olarak ele alarak istatistiksel sonuçlara ulaşmaya çalıştık. Çalışmamızın temelini Dîvânü Lügâti’t-Türk’teki tek heceli fiiller oluşturmuştur. Karşılaştırmada, Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen ve Türkiye Türkçeleri, Kıpçak grubundan ise Tatar ve Başkurt Türkçeleri esas alınmıştır. Bu çalışma sonucunda, Dîvânü Lügâti’t-Türk’teki tek heceli fiillerin bugünkü lehçelerde %68-%76 oranında yaşadığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi, ağızlarda yaşayan kelimeler dikkate alındığında, tek heceli fiilleri muhafaza hususunda birinci sırayı alırken, ağızlarda yaşayan kelimeler dışında tutulduğunda sonucu olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânü Lügâti’t-Türk, Tek Heceli Fiiller, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi.

*Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Türk Dili Anabilim Dalı,
mtoker@selcuk.edu.tr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

**A STATISTICAL VIEW TOWARD THE MONOSYLLABIC
VERBS IN DÎVÂNÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK AND THEIR
SITUATION IN OGHUZ AND KYPCHAK DIALECTS****ABSTRACT**

In this study, we made a comparative and statistical analysis on the verbs which are one of the most lasting structures of Turkish. We tried to reach statistical results by comparing and analyzing monosyllable verbs mentioned Dîvânü Lügâti't-Türk and their situation in Oghuz and Kypchak dialects. The monosyllable verbs in Dîvânü Lügâti't-Türk form the foundation of our study. In the cross tabulation, Turkoman and Turkey Turkish of Oghuz group of dialects, and, Tatar and Bashkir Turkish of Kypchak group of dialects were taken. As a result of this study, it is discovered that the monosyllabic verbs in Dîvânü Lügâti't-Türk are living in modern dialects in the ratio of 68%-76%. Even though Turkey Turkish takes the first rank with regard to conserving the monosyllable verbs considering the words living in the mouths, it may take the last rank when the words living in the mouths are disregarded.

Key Words: Dîvânü Lügâti't-Türk, monosyllable verbs, Turkey Turkish, Turkoman Turkish, Tatar Turkish, Bashkir Turkish.

Türkçenin en sağlam yapıya sahip olan unsurlarından birisi de şüphesiz fiillerdir. Orhun Abidelerinden bugüne kadar yapısını hemen hemen hiç değiştirmeden gelen çok sayıdaki fiilimiz bunun güzel ispatıdır. Türkçemiz, milletimizin kültür dairesini zaman zaman değiştirmesi nedeniyle tespit edilebilen ilk örneklerinden bugüne kadar türlü değişmelere ve gelişmelere uğramıştır. Girdiği kültür dairesi içerisinde, ihtiyacı olan çeşitli kelimeleri bünyesine katmıştır. Özellikle isim ve isim kaynaklı kelimelerde bu duruma sıklıkla rastlanmıştır. Ancak fiillerimize bakıldığında, hangi kültür dairesi içerisine girersek girelim, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bazı eserler hariç –ki bu eserlerde yazılanın Türkçe olup olmadığı, ya cümlenin sonunda yer alan –dır/-dir, -dı/di gibi ekler, ya da *etmek, eylemek, kılmak, olmak* gibi yardımcı fiillerden anlaşılabilmekeydi-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

fiillerimizin değişmeden nesilden nesile aktarıldığını görmekteyiz. Birbirinden binlerce km uzaklıktaki iki ayrı Türk topluluğu aynı nesneye farklı isimler verebilmekteyken, bunların aynı eylemleri farklı fiillerle karşılama ihtimalleri nispeten düşüktür. Özellikle tek heceli fiillerde bu durum çok daha düşük seviyelerdedir.

Bizim bu çalışmayı yapmamızın amacı da esasen bu görüşümüzün ne derece doğru olduğunu istatistiksel olarak ortaya koymaktı. Bunu yaparken, DLT'de kullanılan tek heceli fiillerin aradan geçen onlarca yüzyıl sonra dahi bugün kullanılıp kullanılmadıklarını, yapısal ve ses bilgisel açıdan değişikliğe uğrayıp uğramadıklarını gözler önüne sermeye çalıştık. Çalışmamızda yer alan çeşitli grafiklerle yukarıda sözünü ettiğimiz hususların bazılarını istatistiksel olarak ortaya koyduk, bazılarını ise çalışmamızın sonuna eklediğimiz listeye araştırmacıların hizmetine sunduk.

Adından da anlaşılacağı üzere çalışmamız, Dîvânü Lügâti't-Türk (DLT)'te geçen tek heceli fiillerin bugünkü Oğuz ve Kıpçak grubuna giren Türk lehçelerindeki durumunu incelemekten ibarettir. Dolayısıyla bu çalışmaya dâhil edilen kelimelerde aradığımız tek ölçüt "tek heceli" olmalarıydı. Karşılaştırmamızda Oğuz grubu Türk lehçelerinden Anadolu ve Türkmen, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden de Tatar ve Başkurt Türkçeleri esas alınmıştır. Çalışmamızın temelini ise DLT'nin dizini oluşturmuştur.

Çalışmamıza DLT'de geçen tek heceli fiillerin tespitiyle başladık.¹ Fiillerin tespitinde birtakım sıkıntılar yaşadık. Çünkü bazı tek heceli fiillerin birden fazla şekilde dizinde yer aldığını gördük. Böyle fiillerin hepsinin listeye alınması, yapacağımız istatistiksel araştırmada bizi yanlış sonuçlara götürecekti. Bu sebeple böyle fiilleri bir elekten geçirmek gerekiyordu. Elden geldiğince hassas bir şekilde bu kelimeleri eleyerek yalnızca birisini hesaba dâhil ettik ve çalışmamızın sonunda yer alan çizelgedeki "öz" başlıklı sütunda kesin listemizi oluşturduk. Yaptığımız sayısal değerlendirmelerde bu liste esas alınmıştır.

DLT'de tespit ettiğimiz tek heceli fiillerden oluşan listemiz son şeklini aldıktan sonra, bu fiillerin anlamlarını yan sütunda verdik.² Ardından, bu kelimelerin incelediğimiz lehçelerde bulunup bulunmadığının araştırmasına geçtik. Bu işi yaparken, incelediğimiz lehçelerin yazı dili sözlüklerini esas almakla birlikte, yazı dili

¹ Robert Dankoff ile James Kelly'nin birlikte hazırladıkları dizin esas alınmıştır.

²Anlamlandırmada çoğunlukla Robert Dankoff/James Kelly'ye başvurulmakla birlikte, zaman zaman Besim Atalay'dan da yararlanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

sözlüklerinde bulunmayan fiiller için ağız sözlüklerine de müracaat ettik. Ağız sözlüklerinden alınan fiillerin yanında, bu durumu yay araç içerisinde eğik harflerle *ağız* yazarak belirttik.

Karşılıkları aranan tek heceli fiillerden bazılarının ilgili lehçelerde farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Böyle olmasına rağmen bu fiillerin listeye alınmamasının uygun olmayacağı kanaatinde olduğumuz için (Çünkü bir fiil, farklı lehçelerde birbirinden farklı anlamlarda kullanılabilir. Hatta bu durum aynı lehçenin farklı ağızlarında dahi görülebilmektedir.) listemizi bu fiilleri de dâhil ederek oluşturduk. Ancak böyle fiillerin anlamlarının farklı olduğunu dipnotlarda belirtmeyi de ihmal etmedik.

Listemizin özünü oluştururken şu hususları göz önünde bulundurduk:

1) Anlamları birbiriyle aynı veya benzer olan fiilleri, kaç değişik şekilde yazılırlarsa yazılınsınlar tek fiil olarak kabul ettik: *yum(mak)-yüm(mek); tod(mak)-toy(mak); tıdmak-tıtmak-tıymak* vb. gibi.

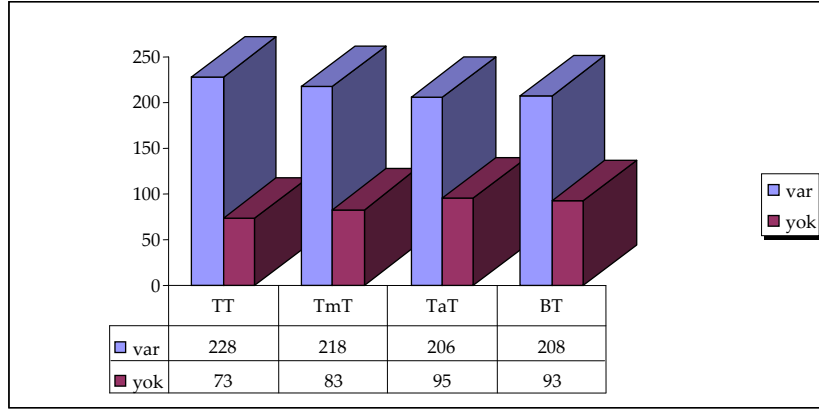
2) Tek heceli oldukları hâlde, bir fiilden fiil yapma ekiyle türemiş olan fiillerin yalnızca birer tanesini değerlendirmeye aldık. (Bugün kullanımda olanlar tercih edilmiştir. Mesela, *sı-* fiili bugün kullanılmazken *sin-* fiilinin kullanıldığı görülür. Biz hâliyle *sin-* fiilini tercih ettik.).

Yapılan tarama neticesinde, DLT’de 316 adet tek heceli fiilin madde başı olarak verildiği tespit edilmiştir. Bu fiillerin yukarıdaki hususlara göre elenmesinden sonra elimizde 301 adet tek heceli fiil kaldığı görülmüştür. Çalışmamızın sonunda verdiğimiz listede, eğik harflerle yazılan ve “öz” sütununda sıra numarası verilmeyen fiiller, yukarıda sözünü ettiğimiz hususlardan dolayı elenen ve dolayısıyla da hesaba dâhil edilmeyen fiilleri göstermektedir.

Geriye kalan 301 adet tek heceli fiilin (anlamları göz ardı edilmek kaydıyla) 228’i TT’de, 218’i TmT’de, 206 adedi TaT’ta 208’i de BT’de varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla TT’de 73, TmT’de 83, TaT’ta 95, BT’de ise 93 fiil bugün kullanılmamaktadır.

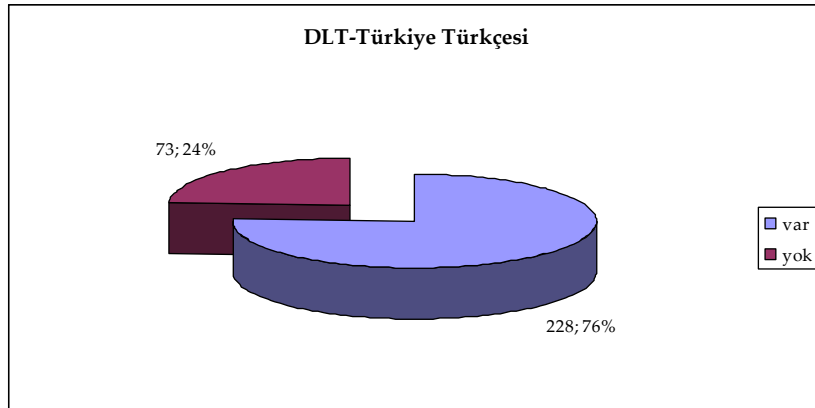
Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

1. Tablo

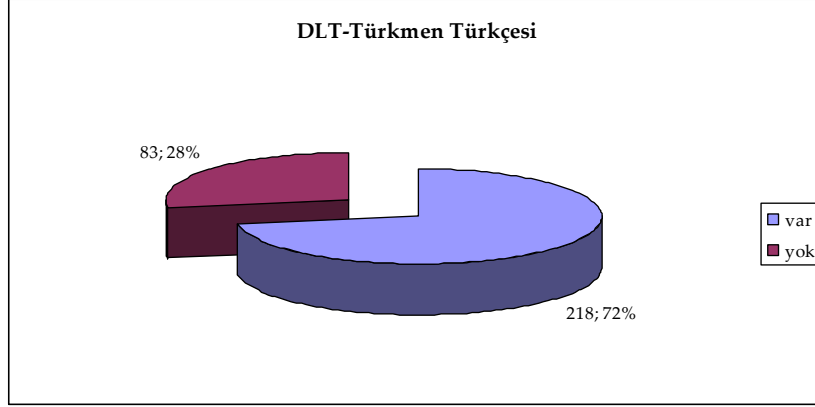
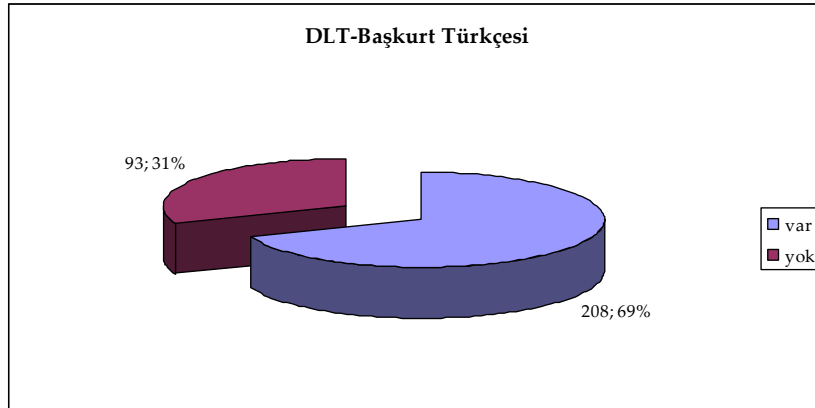
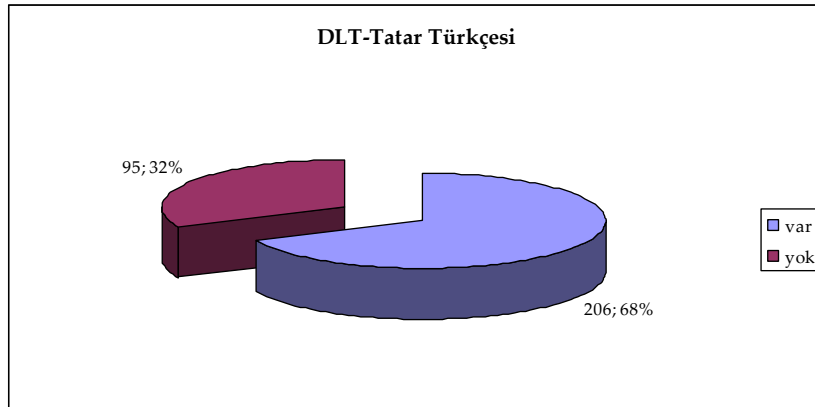
Yukarıdaki tablo ve grafikten de anlaşıldığı üzere, genel anlamda en fazla benzer tek heceli fiili 228 adetle (% 76) TT barındırmaktadır. Onu 218 fiille (% 72) TmT, 208 fiille BT (% 69) ve 206 fiille (% 68) de TaT takip etmektedir.

1. Grafik

Turkish Studies

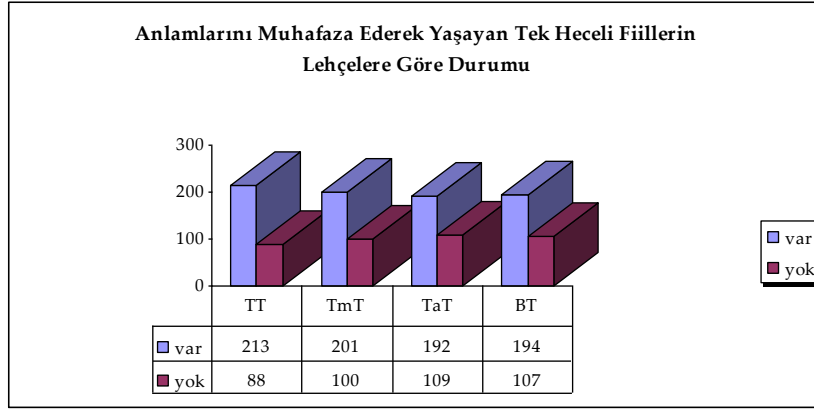
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

2. Grafik**3. Grafik****Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

4. Grafik

Bu fiillerden 213 (% 71)'ü TT'de, 201 (% 67)'i TmT'de, 194 (% 64)'ü BT'de ve 192 (% 64)'si TaT'ta anlamlarını da muhafaza ederek yaşamaktadır:

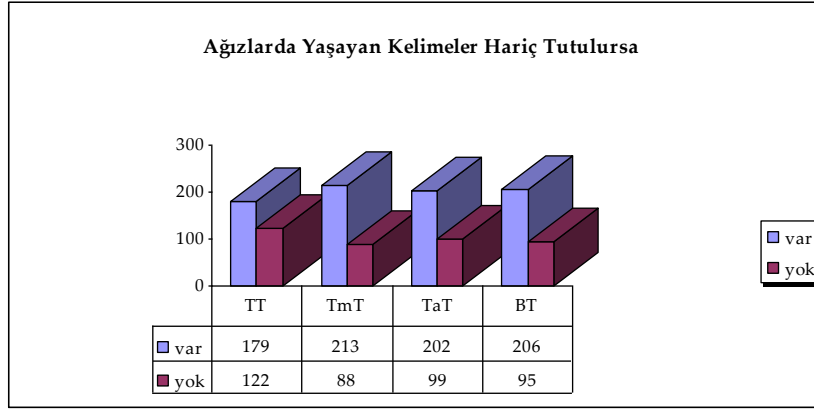
2. Tablo

Tabloda da görüldüğü üzere, DLT'deki tek heceli fiilleri anlamlarıyla birlikte en çok muhafaza eden lehçe Türkiye Türkçesidir. Diğer üç lehçedeki kelime adedi Türkiye Türkçesine göre daha düşük seviyededir. DLT'deki anlamıyla örtüşmeyen tek heceli fiil sayısı TT'de 15, TmT'de 17, TaT ve BT'de ise 14'er adettir.

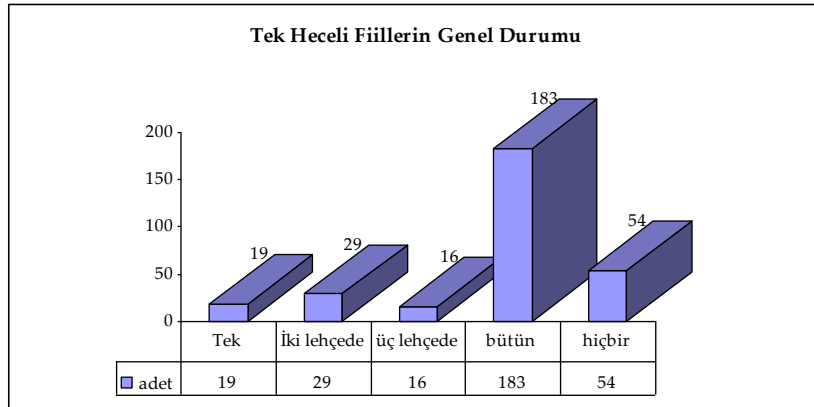
TT'de anlamını da muhafaza ederek yaşayan kelime sayısının diğer lehçelere göre daha yüksek çıkması, edebî dilde kullanılmamakla beraber ağızlarda varlığını devam ettiren kelimelerin çokluğuyla ilişkilidir. Tam 49 tek heceli fiil, TT edebî dilinde yaşamamasına rağmen ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Ağızlara mahsus olan kelimeler (TmT'de 5, TaT'ta 4, BT'de 2 fiilin ağızlarda yaşadığı tespit edilmiştir.) çıkarıldığında TT % 59 (179), TmT % 71 (213), TaT % 67 (202), BT ise % 68 (206) oranında bir paya sahip olmaktadır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

3. Tablo

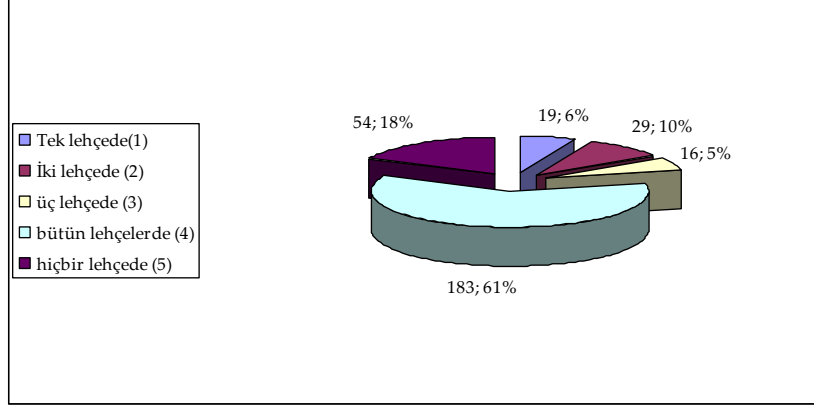
DLT’de geçen bazı tek heceli fiillerin incelenen hiçbir lehçede bulunmadığı görülmektedir. Çalışmamızın sonunda verdiğimiz çizelgede, olmadıkları (---) işaretiyle gösterilen bu kelimelerin (tekrar edilenler çıkarıldığında) sayısı 54’tür. Öte yandan incelediğimiz dört lehçenin hepsinde ortak olarak bulunan tek heceli fiillerin sayısı ise 183’tür. Bazı kelimelerin yalnızca bir lehçede bulunduğu görülmektedir. Bu kelimelerin toplam sayısı 19’dur. Bunların 13’ü TT’de, 6’sı TmT’de tespit edilmiştir. İki lehçede mevcut olan fiillerin sayısı 29, üç lehçede bulunanların sayısı ise 16’dır.

4. Tablo

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Yukarıdaki tablo, grafiğe döküldüğünde karşımıza aşağıdaki şekil çıkmaktadır:

4. Grafik

DLT'de geçen tek heceli fiillerin 29 adedi, yalnızca tek grupta, yani ya Oğuz ya da Kıpçak grubuna dâhil lehçelerin her ikisinde birden görülmektedir. Yalnızca Oğuz grubunda görülen tek heceli fiil sayısı 20 iken, Kıpçak grubunda bu sayı 9'dur.

Yalnızca Oğuz grubunda bulunan kelimeler şunlardır: *buy-* (DLT *buğ-*), *çat-*, *çek-*, *ek-*, *ev-* (TmT *e:v-*; DLT *éw-*), *kar-* (TmT *ga:r-*), *kat-* (TmT *gat-*), *kül-*, *koğ-* (TmT *koka-*), *öç-*, *ög-* (*öv-*), *ört-*, *ser-*, *sürç-* (TmT *sürüş-*), *tez-*, *tuş-* (TmT *du:ş-*), *um-*, *üş-* (TmT *üyş-*), *yay-* (*yayık*), *yé-* (TmT *iy-*).

Şu fiiller ise yalnızca Kıpçak grubunda görülür: *aç-* (BT *as-*) "acıkmak", *ağ-* (TaT *av-*, BT *aw-*), *buş-* (TaT *poş-*, BT *boş-*), *kat-* (*katılaşmak*), *kön-*, *talğ-*, *tıç-* (*tıy-*), *tun-*, *yalk-*.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz değerlendirmeler neticesinde elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Ağızlarıyla birlikte değerlendirildiğinde Türkiye Türkçesi, DLT'deki tek heceli fiillerin % 76'sını korumaktadır. (bk. 1. Tablo, 1. Grafik) Ağızlardaki kelimeler çıkarıldığında ise bu oran % 59'a düşer. (bk. 3. Tablo) Bu verilerden hareketle; ağızlarda yaşayanlar da hesaba dâhil edilirse TT, DLT'de bulunan tek heceli fiilleri yaşatma konusunda ilk sırayı almakta; ağız kelimeleri hesaba dâhil edilmezse, ancak sonuncu olabilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

2. Türkmen Türkçesi ağız kelimeleriyle birlikte değerlendirildiğinde % 73'lük oranla TT'den sonra ikinci sırayı almaktadır. Ağızlarda kullanılan kelimeleri hesaba katmadığımızda ise % 71'lik oranla ilk sırayı TmT alır. BT % 68'lik oranla ikinci, TaT ise % 67'lik oranla üçüncü sırayı almaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi TT % 59 ile ancak son sırada yer almaktadır.

3. Rakamlara bakıldığında DLT'de bulunup bugünkü lehçelerde bulunmayan tek heceli fiillerin azımsanmayacak bir miktarda olduğu görülmektedir. Hiçbir lehçede tespit edilemeyen tek heceli fiil sayısı 54'tür. Bunun toplam tek heceli fiile oranı % 18 olmaktadır. Bu kaybın sebebini, bu kelimelerin kullanımdan düşmesine bağlamamak gerekir. Zira DLT'deki kelimeler, çeşitli Türk boyları arasından derlenmiş kelimelerdir. Hâliyle de her boyun kendine mahsus bir ağız ve kelime hazinesi vardır. Bir boyda kullanılan kelime, diğer boyda kullanılmayabilmektedir. Burada incelenen lehçeler dışındakilerde belki de bu fiillerin hâlâ yaşadığı tespit edilebilecektir. Bu hususta yapılacak başka çalışmalar, bu durumun aydınlatılmasına yardım edecektir. Bu sebeple, % 18'lik oranı sadece kelimelerin kullanımdan düşmesiyle izah etmek doğru bir yaklaşım olmaz.

4. Tatar Türkçesiyle Başkurt Türkçesinin hemen hemen aynı fiil adedine ve aşağı yukarı aynı yüzdeye sahip olması şaşırtıcı olmamalıdır. Yüzyıllar boyunca bir arada yaşamış olan bu iki Türk boyunun kelime hazinesi sadece fiillerde değil, genel olarak da aşağı yukarı aynıdır. Bu iki lehçeyi birbirinden ayıran en önemli husus, iki lehçe arasında var olan birtakım ses bilgisi farklılıklarıdır. Bu sebeple de gerek kelime adedinde ve gerekse yüzdeler hesaplamalarda birbirlerine çok yakın rakam ve oranlara ulaşılmaktadır.

5. DLT'de tespit ettiğimiz 301 tek heceli fiilin 183 (% 61)'ü incelediğimiz 4 lehçede de birtakım ses farklılıklarını dikkate almazsak yer almaktadır. Bu oran bize Oğuz ve Kıpçak Türk lehçelerindeki genel fiil benzerlikleri hususunda da bir ipucu verebilecektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

KAYNAKÇA

- AGİŞEV İ. M. vd., [1993], *Başkort Têlênêñ Hüzlêgê I-II*, Russkiy Yazık, Moskva.
- ARAZKULIYEV S. vd. [1977], *Türkmen Diliniñ Gısgaçâ Dialektologik Sözlügi*, İlim Neşriyatı, Aşgabat.
- ATALAY Besim, [1985-1986], *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III*, TDK Yay., Ankara.
- ATALAY Besim, [1986], *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"IV*, TDK Yay., Ankara.
- BORHANOVA N., YAKUPOVA G., [1953], *Dialektologik Süzlêk*, II. Bs., Tatgosizdat, Kazan.
- BORHANOVA N. B. vd., [1969], *Tatar Têlênêñ Dialektologik Süzlêgê*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- DANKOFF Robert, KELLY James [1985], *Mahmud al-Kaşgarî, Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Lugât at-Turk), Part III*, washington, D. C., Harvard University Printing Office.
- Derleme Sözlüğü*, [1963-1982], TDK Yay., Ankara.
- Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, [1972], TDK Yay., Ankara.
- HAMZAYEV M. Y. vd., [1962], *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşgabat.
- MAHMUTOVA L. T. vd. (Red.), [1977-1979-1981], *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêgê*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- Tatarça-Rusça Süzlêk*, [1966], İzdatel'stvo Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva.
- TEKİN Talat vd. [1995], *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

DLT'DEKİ TEK HECELİ FİİLLERİN ALFABETİK LİSTESİ

Tümü	Öz	DLT	Anlamı	Türkiye	Türkmen	Tatar	Başkurt
1	1	aç- I	Açmak; fethetmek	aç-	aç-	aç-	as-
2	2	aç- II	Karnı acıkmak	---	--- ³	aç-	as-
3	3	āğ- I	Çıkmak, belirlemek; yükselmek	ağ- (ağız)	ağ-	ağ-	ağ-
4	4	āğ- II	rengi değişmek	---	---	av-	aw- ⁴
5	5	aķ-	Akmak	ak-	ak-	ak-	ak-
6	6	al-	Almak	al-	al-	al-	al-
7	7	alķ-	Bozmak, mahvetmek	alk- (ağız)	---	---	---
8	8	ār- I	Yorulmak	ar- (ağız)	ar-	ar-	ar-
9	9	ār- II	Aldatmak	---	---	---	---
10	10	art-	Artmak	art-	art-	art-	art-
11	11	ās-	Asmak	as-	as-	as-	as-
12	12	āş-	Aşmak, bir tepeyi öbür yana geçmek	aş-	aş-	aş-	aş-
13	13	at-	Atmak	at-	at-	at-	at-
14	14	aw-	Toplanmak, üşüşmek; etrafını çevirmek	ağ- (ağız)	---	---	---
15	15	ay-	Söylemek	---	ayt-	eyt-	eyt-
16	16	āz-	Azmak, yoldan çıkma	az-	az-	az-	az-
17	17	ba-	Bağlamak; tutturmak	--- ⁵	---	---	---
18	18	baķ-	Bakmak	bak-	bak- ⁶	bak- (ağız)	bak- (ağız)
19	19	bar-	Varmak, gitmek	var-	bar-	bar-	bar-

³ TT ve TmT'de aç- fiili yerine acık- fiili kullanılmaktadır.

⁴ TaT ve BT'de kelime genel olarak bir hâl değişikliğini ifade eder. Ancak sözlüklerde doğrudan "renk değiştirmek" anlamına rastlanmamıştır.

⁵ Ba- fiili incelediğimiz lehçelerin hiçbirinde kök hâlinde kullanılmamakta, yerine ba- fiiline dayanan bağla- (TT)/ba:ğla- (TmT) ve beyle- (TaT/BT) fiilleri kullanılmaktadır.

⁶ TmT'de bak- fiili yanında Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde görülen gara- (<kara-) fiili de kullanılmaktadır. TaT ve BT'de yaygın olarak kara- fiili kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

20	20	bas-	Basmak; sıkıştırmak; boyun eğdirmek	bas-	bas-	bas-	bas-
21	21	bat-	Batmak (güneş), gözden kaybolmak, gömülmek	bat-	bat-	bat-	bat-
22	22	beğ-	Göz zayıf görmek	---	---	---	---
23	23	bér-	Vermek	ver-	ber-	bir-	bir-
24	24	bert-	Berelemek, zedelemek	bert- (ağız) ⁷	---	ber-	ber- ⁸
25	25	bez-	Titremek	bez-	bez-	biz-	biz- ⁹
26	26	biç-	Kesmek, biçmek	biç-, biç-	biç-	péç- (ağız) ¹⁰	bés-
27	27	biş-	Pişmek, olmak, kımız tulumunu olması için sallamak	piş-	biş-	béş-	béş-
28	28	bil-	Bilmek	bil-	bil-	bél-	bél-
29	29	boğ-	Boğmak	boğ-	boğ-	bu(w)-	bıw-
30	30	boğ-	Bükmek, kıvrımak (uzatılmış bacağı)	bük-	bük-	bök-	bök-
31	31	bol-	Olmak	ol-	bol-	bul-	bul-
32	32	boz-	Bozmak; sökmek	boz-	boz-	boz-	boz-
33	33	bög-	Büzmek, toplamak, bir araya getirmek	büg- /böge- (ağız)	böve-	böye-	böye-
34	34	bös-	Vurmak, dövmek	---	---	---	---
35	35	buğ-	Donarak ölmek	buy- (ağız)	buy-	---	---
36	36	bul-	Bulmak	bul- ¹¹	---	---	---

⁷ “İncinmek, burkulmak; yara azmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kelimeden türediği belli olan *ber-e* ismi de *yara bere* tekrar grubunda varlığını sürdürmektedir.

⁸ TaT ve BT’de *bert-* fiili geçmemekle birlikte, bu fiilin kökü olabilecek *ber-* (şiddetli bir şekilde vurmak) fiili iki lehçede de karşımıza çıkmaktadır.

⁹ Fiilin anlamı, dört lehçede de DLT’deki anlamından farklılık göstermektedir.

¹⁰ Tatar Türkçesinde *pıçak*, *pıçkı* (TTAS, II/565, 566) kelimeleri yaşamasına rağmen, *piç-* fiilinin kullanımdan düşmesi ilgi çekicidir. *Piç-* fiili ise “elbise biçmek” (TTAS, II/512) anlamıyla ağızlarda yaşamaktadır.

¹¹ Diğer lehçelerde *bul-* fiili yerine *tap-* fiili kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

37	37	bur-	Güzel koku yükselmek, buğulanmak	---	---	---	--- ¹²
38	38	bus-	Pusuya yatmak	pus-	bus-	pos-	boş-
39	39	buş-	Canı sıkılmak, huzursuz olmak	---	---	poş-	boş-
40	40	bük-	Gizlenmek; midesi bulanmak; bir şeyden usanmak	bık-	---	---	---
41	41	bür-	Büzmek, bir araya getirmek	büz-	bür-	bör-	bör-
42	42	büt-	Sesi kısılmak; borcunu doğrulamak; yara düzelmek; inanmak (Allah'ın birliğine); bitmek (bitki); doğmak (çocuk); yaratılmak	bit-	bit-	bét-	böt-
43	43	çak-	Tekrar ede ede öğretmek; kışkırtmak; çakmak (ateş yakmak için)	çak-	çak-	çak-	sak- ¹³
44	44	çal-	Devirmek; yenmek; kulağına gelmek; bir yere vurmak (elbise, örtü vb. temizlemek için)	çal-	çal-	çal-	sal- ¹⁴
45	45	çap-	Yüzmek; (ata sopayla) vurmak; (boynuna, boğazına) vurmak	çap- (ağız) ¹⁵	çap-	çap-	sap-

¹² *Bur-* fiiline TT'de tesadüf edilmemektedir. Diğer üç lehçede ise bu köke dayandığını söyleyebileceğimiz *buruğsa-* (TmT), *bursı-* (TaT) ve *burhı-* (BT) fiilleri görülmektedir. Ancak bu fiiller “kötü kokmak, kötü koku yaymak” anlamlarıyla DLT'deki anlamından ayrılmıştır.

¹³ Bu fiil “çakıp yakmak” anlamı dışında TmT, TaT ve BT'de “İğnesini batırmak; dişlemek, ısırarak (arı, yılan, çıyan vb için)” anlamını da taşımaktadır.

¹⁴ *Çal-* fiili TT ve TmT'de “kesmek; yere çalmak, yıkmak, müzik aleti çalmak” anlamlarında kullanılırken TaT'ta “kesmek; çaprazlamasına koymak; çelme takmak, bağlamak” anlamlarında kullanılmaktadır. BT'de TaT'tan farklı olarak “çelme takmak” anlamı yerine, “yolunu kesmek, önünü kesmek” anlamına rastlanmaktadır.

¹⁵ “Koşmak” anlamında kullanılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

46	46	çat-	Kuzuyu koyunun yanına katmak	çat-	çat- ¹⁶	---	---
47	47	çek-	Kitabı noktalamak; attan kan almak	çek-	çek-	---	--- ¹⁷
48	48	çert-	Bırakmak, serbest bırakmak; kenarını kırmak	çert- (ağız)	çirt-	çirt- /çiyért-	sirt- ¹⁸
49	49	çiğ- /çiğ-	Bağlamak, düğümllemek (bohça)	---	---	---	---
50	50	çij-	Sürtünme yarısından dolayı at çökmek	---	---	---	---
51	51	çık- I	Çıkmak	çık-	çık-	çık-	sık-
52	52	çık- II	Nemlenmek	çiğ- (ağız)	---	---	---
53	53	çok-	Saldırmak (kuş), üstüne çullanmak	çok- /çoğ- (ağız)	çok-	çokı-	soko- ²⁰
54	54	çom-/ çöm-	Dalmak, dalış yapmak	çim- (ağız)	çüm-	çum-	sum-
55	55	çöj-	Germek, esnetmek, uzatmak	---	---	---	---
56	56	çök-	Diz çökmek; batmak, gömülmek	çök-	çök-	çük- (kon.)	sük-
57	57	eg-	Eğmek	eğ-	eğ-	iy-	iy-
58	58	ek-	Yaymak, saçmak, ekmek	ek-	ek-	---	--- ²¹
59	59	em-	Emmek (bebek)	em-	em-	im-	im-
60	60	én- /in-	İnmek	in-	in-	iñ-	in-
61	61	eñ-	Şaşmak, şaşırmak	---	---	---	---
62	62	er-	Olmak	i-	i-	i-	i-
63	63	ert-	Geçmek	---	---	---	---

¹⁶ İki lehçede de anlam DLT ile uyuşmamaktadır. TmT'de "yırtığı veya söküğü dikmek; bağlamak; *mec.* evlendirmek; yeterli olmak" anlamlarına gelirken, TT'de yaygın olarak "tepelerinden birbirlerine çaprazlama durdurmak; sataşmak; karşılaşmak; zamanı gelmek" anlamlarıyla karşılaşılmaktadır.

¹⁷ TaT ve BT'de *çek-* fiili yerine *tart-* fiili kullanılmaktadır.

¹⁸ Kelime, TaT ve BT'de "fiske vurmak" anlamına gelmektedir.

¹⁹ Fiil, *çiğ* kelimesiyle bağlantılı olmalıdır. Ancak incelenen lehçelerde bu şekilde kullanıldığına rastlanmamıştır.

²⁰ Anlamları DLT'deki anlamlardan farklıdır. TmT'de "gagalamak", TaT ve BT'de "kazmak" anlamına gelmektedir.

²¹ Bu fiili karşılamak üzere TaT'ta *çeç-*, BT'de *ses-* fiili kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

64	64	es- I	Uzlamak, sündürmek	---	---	---	---
65	65	es- II	esmek (rüzgâr)	es-	ös-	is-	is-
66	66	eş- I	Eşmek (kum vb.)	eş-	i:ş- (ağız) ²²	iş-	iş-
67	67	eş- II	Koşmak, hızlı yürümek	eş- (ağız)	---	---	---
68	68	eş- III	Taşmak	---	---	---	---
69	69	ét-	Yansıma kelimelerle yardımcı fiil	et-	et-	it-	it-
70	70	éw-	Acele etmek	ev- (ağız)	e:v-	---	---
71	71	éz-	Tırmalamak, kaşımak	ez-	ez-	iz-	iz- ²³
72	72	īd-	(-mağ) Göndermek, salmak (avda köpeği)	---	---	---	---
73	73	ıl-	İnmek	ıl- (ağız) ²⁴	---	---	---
74	74	iç-	İçmek	iç-	iç-	ıç-	ıs-
75	75	il-	İlişmek, yapışmak; ısırmak (köpek)	il-	il-	İL-	İL-
76	76	īr- I	(-mek) Yarmak	yir- (ağız)	yir-	yér-	yır-
77	77	īr- II	(-mek) Yalnız olmak, terkedilmek	---	---	---	---
78	78	irk-	Toplamak	irk- (ağız)	irk- (ağız) ²⁵	---	érk-
79	79	īt-	(-mek) Yapmak, etmek	et-	et-	it-	it-
80	80	it-	İtmek, yıkmak	it-	it-	ét-	ét-

²² Türkmen Türkçesi edebî dilinde "eşmek" anlamı için *dö:r-* fiili kullanılmaktadır. *İ:ş-* fiili "örmek" anlamını karşılar. TaT ve BT'de kelime "1. dağıtmak, bozmak 2. örmek" anlamına gelir.

²³ Fiil, TT'de "ezmek, çiğnemek; *meç.* baskı altında bulundurmak" anlamlarına gelirken, TmT'de "bir şeyi ıslatmak, nemlendirmek; zulmetmek" anlamlarına gelir. TaT ve BT'de ise "sert bir şeyi suyla karıştırmak; ezmek, çiğnemek; dövüp hâlsiz bırakmak; zulmetmek" anlamlarında kullanılmaktadır.

²⁴ "Uykuya dalmak, uyuklamak" anlamında kullanılır.

²⁵ DLT ile arasında anlam farklılığı vardır. TmT'de "oyalanmak" anlamına gelmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

81	81	ka-	Dürmek (örtü vb.); etrafına koymak	---	---	---	---
82	82	kaç-	Kaçmak, gitmek	kaç-	gaç-	kaç-	kas-
83	83	kad-	Tipiden ölmek	---	---	---	---
84	84	kaç-	Kakmak, hafifçe vurmak	kak- (ağız)	kak-	kak-	kak-
85	85	kal-	Kalmak, artmak	kal-	ga:l-	kal-	kal-
86	86	kam-	Öldüresiye dövmek	---	---	---	---
87	87	kan-	Kanmak (su vb.)	kan-	ga:n-	kan-	kan-
88	88	kap-	Çalmak; vurmak, çarpmak (şeytani bir hareketle); uçurmak (rüzgâr)	kap-	gap-	kap-	kap- ²⁶
89	89	kar-	Karıştırmak, katmak	kar-	ga:r-	---	---
90	90	kâr-	Boğulmak (suda); taşmak (kanaldan su)	---	---	---	---
91	91	kat-I	Katmak, karıştırmak	kat-	gat-	---	---
92	92	kat-II	Sert olmak, katlaşmak	---	---	kat-	kat-
93	93	kay-	Bir tarafa dönmek; kayırmak; saygı göstermek	kay-	gay-	kay-	kay- ²⁷
94	94	kaz-	Kazmak, kazıp çıkarmak, deşmek	kaz-	gaz-	kaz-	kaz-
95	95	keç-	Geçmek; ölmek	geç-	geç-	kiç-	kis-
96	96	kéc-	Gecikmek	---	---	---	--- ²⁸
97	97	keç- /ket-	Giymek	giy-	gey-	kiy-	kiy-
98	98	kel-	Gelmek	gel-	gel-	kil-	kil-
99	99	ker-	Germek, çekip uzatmak; havlamak	ger-	ger-	kiyir-	kir-

²⁶ TaT ve BT'deki anlam diğer lehçelere göre farklılık arz etmektedir. Bu lehçelerdeki anlamı "yemek veya içmek için ağzına almak; dudakları arasına kısırmak; ısırarak, dişlemek (köpek hk.)" şeklindedir.

²⁷ Kelimenin anlamı TmT'de "uçmak, dolaşmak, yüzmek, düşmek"; TaT ve BT'de "Kumaş veya derinin kenarını çekmek veya bunların kenarına süslemeler yapmak"tır.

²⁸ İncelediğimiz hiçbir lehçede *keç-* ya da *geç-* fiili "gecikmek" anlamında kullanılmamıştır. Bu anlamı vermek üzere bugün TT'de *gecik-*, TmT'de *gi:cik-*, TaT'ta *kiçik-*, BT'de ise *kisik-* şekilleri kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

100	100	kert-	Kertmek, çentmek	kert-	kert-	kirt-	kirt-
101	101	kes-	Kesmek	kes-	kes-	kis-	kiş-
102	102	két-	Gitmek, çekilmek, ayrılmak	git-	git-	kit-	kit-
103	103	kew-	Çiğnemek; gevelemek, kekeleyerek söylemek; yumuşatmak, gevşetmek	gev- (ağız)	---	---	---
104	104	kez-	Gezmek, dolaşmak	gez-	gez-	giz-	giz-
105	105	ķıl-	Yapmak, etmek	kıl-	gıl-/kıl- (ağız)	---	---
106	106	ķır-	Kazımak, kazıyarak temizlemek	kır-	gır-	kır-	kır- ²⁹
107	107	ķırķ-	Kırmak, makasla kesmek	kırk-	gırk-	kırk-	kırk-
108	108	ķıs-	Kısmak, sıkmak, sıkıştırmak; kısaltmak	kıs-	gıs-	kıs-	kıs-
109		ķıy-	< kıyış- bk. kıy-				
110	109	ķıy-	Sözünden dönmek; eğik bir şekilde kesmek, kıymak	kıy-	gıy-	kıy-	kıy- ³⁰
111	110	kik-	Bilemek	---	---	---	---
112	111	ķir-	Girmek	gir-	gi:r-	kır-	kır-
113		ķođ-	bk. koy-				
114	112	ķoķ-	Kokmak, kokusu yükselmek; alçalmak, küçülmek (su, çıban, yumru vb.)	kok-	koka-	---	---
115	113	ķol-	Rica etmek, istemek	---	---	---	---
116	114	ķon-	Konmak (kuş); yerleşmek	kon-	gon-	kun-	kun-
117	115	ķop-	Kalkmak, ayağa kalkmak; esmek (rüzgâr)	kop-	gop-	kup-	kup-

²⁹ Fiil, TT'den farklı olarak TmT, TaT ve BT'de "1) bir şeyin yüzeyini kazımak; traş etmek (saç, sakal vb.), dibinden kesmek; küçük parçalara ayırmak; 2) Toptan yok etmek; vurup parçalamak" anlamlarına gelmektedir.

³⁰ TT'de "ince parçalar hâlinde doğramak; *mec.* feda etmek", TmT'de "bıçakla kesmek; yaralamak, bir şeyi kesmek", Tat ve BT'de ise "üst tarafından kesmek" anlamlarına gelmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

118	116	korç-	Korkmak	kork-	gork-	kurk-	kurk-
119	117	koş-	Koymak, katmak; yazmak (şiir)	koş- (ağız)	goş-	kuş-	kuş-
120		kot-	bk. koymak				
121	118	kõw-	Kovmak, kovalamak	kov-	kov-	kuw-	kıw-
122	119	koy-	Koymak, terk etmek, bırakmak	koy-	goy-	kuy-	kuy-
123	120	köç-	Göçmek, yola çıkılmak	göç-	göç-	küç-	küs-
124	121	köd-/ küđ-	Gözlemek; görmek	güt- ³¹	---	köt-	köt-
125	122	köm-	Gömmek	göm-	göm-	küm-	küm-
126	123	kön-	Düzelme, kabullenme; girişmek, koyulmak (seyahate); yola getirmek (asi atı)	---	--- ³²	kün-	kün- ³³
127	124	kör-	Görmek	gör-	gör-	kür-	kür-
128	125	köy-	Yanmak	köy- (ağız)	köy-	köy-	köy-
129	126	kom-	Dalgalanmak (su)	---	---	---	---
130	127	kuç-	Kucaklamak	koç- (ağız)	guç-	koç-	koş-
131	128	kun-	Çalmak, aşırnak	---	---	---	---
132	129	kur-	Toplanmak (asker); Kurmak; hürmet etmek	kur-	gur-	kor-	kor-
133	130	kus-	Kusmak, boyası solmak	kus-	gus-	kos-	kos-
134	131	kuy-	Kaçmak (at)	---	---	---	---
135	132	kül-	Gülmek	gül-	gül-	köl-	köl-
136	133	kürs-	Kanlanmak, canlanmak, güçlü olmak; fazla dolu olmak (tas, kap vb.)	---	---	---	---
137	134	küs-	Küsmek, darılmak	küs-	---	---	---

³¹ TT'de anlamı daralmıştır.

³² TmT'de gön- şeklinde bir fiile rastlanmaz. Ancak o köke dayandığı açık olan ve "yönelmek, yollanmak, doğrulmak; yoluna girmek, düzelmek" anlamlarına gelen *könük-* fiilinin kullanıldığı görülür. TaT ve BT'de de "alışmak" anlamına gelen *künik-* fiili bulunmaktadır.

³³ TaT ile BT'de anlam farklıdır. Fiil bu lehçelerde "razı olmak, rıza göstermek; alışmak" anlamına gelmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

138		<i>küt-</i>	<i>bk. két-</i>				
139	135	<i>man-</i>	Kuşanmak (silah); banmak, bandırmak	ban-	---	man-	man-
140	136	<i>möñ-</i>	Ayaklarını toparlayıp tekme atmak (at)	---	---	---	---
141	137	<i>mun-</i>	Yüksekten atmak, atıp tutmak	---	mun- (ağız) ³⁴	---	---
142	138	<i>mün-</i>	Binmek, üzerine çıkarmak	bin-	mün-	mén-	mén-
143	139	<i>oñ-</i>	Solmak, rengi atmak	on-	oñ- ³⁵	uñ-	uñ-
144	140	<i>ol-</i>	Dilimleyerek pişirmek (eti); eski püskü olmak, yıpranmak (elbise, örtü)	ul- (ağız)	---	---	---
145	141	<i>öp-</i>	Yutma sesi çıkarmak	---	---	---	---
146	142	<i>ör-</i>	Kesmek, biçmek	vur-	ur-	or-	or-
147	143	<i>öy-</i>	Oymak, içini boşaltmak	oy-	o:y-	uy-	uy-
148	144	<i>oz-</i>	Öne geçmek	oz- (ağız)	oz-	uz-	uz-
149	145	<i>öç-</i>	Gittikçe hafifleyip kaybolmak (ateş; öfke); kesilmek (soluk)	öç- (ağız)	öç-	---	---
150	146	<i>ög-</i>	Övmek	öv-	öv-	---	---
151	147	<i>öl-</i>	Ölmek	öl-	öl-	ül-	ül-
152	148	<i>ön-</i>	Bitmek, yetişmek (bitki); gitmek	---	ön-	---	---
153	149	<i>öp- I</i>	Öpmek	öp-	öp-	üp-	üp-
154	150	<i>öp- II</i>	Az az içmek	---	---	---	---
155	151	<i>ör- I</i>	Yükselmek (bulut); geceleyin otlatmaya çıkarmak (koyunu)	---	ör- ³⁶	---	---
156	152	<i>ör- II</i>	Örmek (saç)	ör-	ör-	ür-	ür-
157	153	<i>ört-</i>	Örtmek	ört-	ört-	---	---

³⁴ Kelime “çok yaşlanmak” anlamına gelmektedir.

³⁵ TT ile TmT’de kelimenin anlamı farklıdır.

³⁶ TmT’de “bitmek, göğermek; yara vb. ortaya çıkmak; tüy çıkmak; ayağa kalkmak” anlamlarına gelmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

158	154	öt- I	Ötmek, şakımak	öt-	---	---	---
159	155	öt- II	Delmek, delip geçmek	---	öt-	üt-	üt-
160	156	saç-	Saçmak, serpmek	saç-	saç-	çeç-	ses-
161	157	sağ-	Sağmak	sağ-	sağ-	sav-	hav-
162		<i>sağ-</i>	<i>bk. sa-</i>				
163	158	sal-	Sallamak; işaretle bildirmek; toplamak, yığmak	sal- ³⁷	sal-	sal-	hal-
164	159	sa-	Saymak	say-	sa:y-	sana-	hana-
165	160	san-	Saymak; sanmak	san-	sa:na-	sana-	hana- ³⁸
166	161	sañç-	Saplamak; bozguna uğratmak, yenmek	sañç- ³⁹	sañç-	çeñç-	sens-
167	162	sap-	İpliği iğneye geçirmek; bağlamak, tutturmak; onarmak, tamir etmek	sap- ⁴⁰	sap-	sap-	hap-
168	163	sār-	Sert bir şekilde azarlamak	sar-	sara-	sar-	harı- ⁴¹
169	164	sark-	Sızmak, damlamak; gevşek bir şekilde sarkmak (binicilikte bacak)	sark-	sark-	sark-	hark-
170	165	sat-	Satmak	sat-	sat-	sat-	hat-
171	166	ser-	Sabretmek, sabırlı olmak, dayanmak	ser-	ser- ⁴²	---	---
172	167	sew-	Sevmek	sev-	söy-	söy-	höy-

³⁷ TT'de anlam diğer lehçelerden farklıdır. TT'de "göndermek, sebest bırakmak" anlamlarına gelirken "diğer üç lehçede "kurmak, yapmak; koymak; atmak" anlamlarını taşır.

³⁸ Kelime, TT'de "sanmak", diğer lehçelerde "saymak" anlamına gelmektedir. Her ne kadar kökü *sa-* fiili olsa da TT'deki "sanmak" anlamından dolayı ayrı bir fiilmiş gibi listeye dâhil edilmiştir.

³⁹ Türkçe Sözlük'te "eski" kaydıyla "saplanmak, batmak" anlamı verilmiştir. Diğer lehçelerdeki anlamından farklılaşmıştır.

⁴⁰ Kelime TT'de "yoldan ayrılmak, başka yola girmek" anlamına gelmektedir. Bu anlam TaT'ta da vardır. TaT ve BT'de "eskiyen kısmı yenilemek" anlamında kullanılır. TmT'de ise "bir şeyi başka şeye geçirmek"; aşı yapmak (bitkiler için); birleştirmek, eklemek" anlamlarına gelir.

⁴¹ İncelediğimiz dört lehçede de DLT ile anlamı farklıdır.

⁴² Her iki lehçedeki anlamı da DLT'deki anlamından farklıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

173		<i>st-</i>	<i>Kırmak; bozmak; yenmek</i>	---	---	---	---	---	---
174	168	<i>sıç-</i>	Sıçmak	sıç-	sıç-	tıç-	tıs-		
175	169	<i>sığ-</i>	Tesir etmek, dokunmak; uygun olmak, sığmak	sığ-	sığ-	sıy-	hıy-		
176	170	<i>sık-</i>	Sıkıştırmak, sıkmak	sık-	sık-	sık-	hık-		
177	171	<i>sın-</i>	Kırılmak, bozulmak, incimek	sın- (ağız)	sın-	sın-	hın-		
178	172	<i>sız-</i>	(-mak) Erimek; sızmak; sıcaklaşmak (güneş)	sız-	sız-	sız-	hız-		
179	173	<i>siğ-</i>	(-mek) İşemek, siymek	siy- (ağız)	siy-	siy-	héy-		
180	174	<i>sik-</i>	Sikmek	sik-	sik-	sék-	hék-		
181	175	<i>silk-</i>	Silkmek, silkelemek, sallamak	silk-	silk-	sélk-	hélk-		
182	176	<i>siñ-</i>	Sindirilmek; işlemek (su, yerin içine), sinmek; iyi bir etkiye sahip olmak, kalbine işlemek	sin-	siñ-	séñ-	héñ-		
183		<i>sit-</i>	<i>bk. sīd-</i>						
184	177	<i>soğ-</i>	Ezmek, sivri bir şeyle vurmak; ısırmak (yılan)	sok-	sok-	suk-	huk- ⁴⁴		
185	178	<i>sör-I⁴⁵</i>	Emmek	sor-	so:r-	suwır-	hur-		
186	179	<i>sör-II</i>	Sormak, aramak, bulmaya çalışmak	sor-	so:ra-	sora-	hora-		
187	180	<i>soy-</i>	Derisini soyamak, yüzmek	soy-	soy-	suy-	huy-		
188	181	<i>sök-I</i>	Sövmek, küfretmek	söv-	sö:ğ-	sük-	hük-		

⁴³ TmT, TaT ve BT'de "kırmak" anlamını karşılamak üzere *sındır-* (TmT-TaT), *hındır-* (BT) kullanılmaktadır.

⁴⁴ TaT ve BT'de "vurmak, çarpmak" anlamına gelir.

⁴⁵ Atalay'ın iki ayrı fiil olarak değerlendirdiği *sör-* (Atalay'da *sor-*) fiilini Dankoff ve Kelly tek fiil olarak değerlendirmiştir. Lehçelerdeki bugünkü kullanımlardan hareketle biz de iki ayrı fiil olarak almayı tercih ettik.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

189	182	sök-II	Sökmek; koparmak; diz çökmek; yarıp geçmek	sök-	sök-	süt-	hüt- ⁴⁶
190	183	su-	Sunmak, arz etmek; bükülme üzere yün göndermek	---	---	---	---
191	184	suğ- /sut-	Tükürmek	---	---	---	---
192	185	suğ-	Kesilmiş sütü kurutmaya hazırlamak	---	---	---	---
193	186	suk-	Girdirmek, sokmak	sok-	sok-	suk-	huk-
194	187	sun-	Sunmak, teklif etmek	sun- ⁴⁷	soz-	suz-	huz-
195	188	süñ-	Kendini gizlemek (sazlıkta ördek); zorla sokmak	---	---	---	---
196	189	sürç-	Ayağı takılmak, sürçmek (at)	sürç-	sürüş-	---	---
197	190	sür-	Sürmek (at); kovmak, def etmek	sür-	sür-	sör-	hör-
198	191	sürt-	Sürtmek; sürmek (elini); ovmak; bulaştırmak	sürt-	sürt-	sört-	hört-
199	192	süs-	Kafa atmak, toslamak (öküz)	süs- (ağız)	süs-	söz- I	höz- I
200	193	süz-	Süzme, süzgeçten geçirmek, arıtmak, temizlemek	süz-	süz-	söz- II	höz- II
201	194	şeş-	Çözmek	çeş- (ağız)	yeç- (ağız)	çiş-	sis-
202	195	tak-	Takmak, bağlamak	tak-	dak-	tak-	tak-
203	196	tal-	vurmak, çarpmak (top, misket vb.)	---	---	---	---

⁴⁶ İlk bakışta bir *-k* > *-t* değişimi söz konusu gibi görünmekle birlikte, Türkçede böyle bir değişiklik mevcut değildir. Bu sebeple bu iki fiilin sö- şeklinde bir köke dayandığı ve iki farklı fiilden fiil yapma ekiyle genişlediği söylenebilir.

⁴⁷ TT'de "sunmak, takdim etmek; vermek, yollamak, göndermek" anlamlarına gelen fiil, diğer üç lehçede "alması için uzatmak, vermek; uzatmak" anlamlarına gelmektedir. Anlamlardaki yakınlığa bakıldığında, sun- ile soz- (suz-/huz) şekillerinin ortak bir su-/so- fiiline dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

204	197	talğ-	Bağlamak, tutturmak; sarmak, dolamak; çarpmak	---	---	talkı-	talkı-- ⁴⁸
205	198	tam-	Damlamak	dam- (ağız)	dam-	tam-	tam-
206	199	tān-	İnkâr etmek (borcunu)	dan- /dañ- (ağız)	---	tan-	tan-
207	200	tañ-	Sıkıca bağlamak	---	dañ-	---	---
208	201	tap-	Tapmak; hizmet etmek	tap-	tap-	tap-	tap- ⁴⁹
209	202	tār-	Dağıtmak (askeri)	---	---	---	--- ⁵⁰
210	203	tart-	Ölçüp tartmak; çekmek, esnetmek; malzemeyle donatmak; çıkarmak (çizmesini)	tart-	tart-	tart-	tart ⁵¹
211	204	taş-	Taşmak	taş-	da:ş-	taş-	taş-
212		taw-	<i>bk. tew-</i>				
213	205	tay-	Kaymak; sürçmek	tay- (ağız)	ta:y-	tay-	tay-
214	206	té-	Demek, söylemek	de-	diy-	di-	ti-
215	207	teg-	Varmak, ulaşmak	değ-	değ-	tiy-	tiy-
216	208	tel-	Delmek; Emzirmesi için katmak (kuzuyu koyunun yanına)	del-	---	---	---
217	209	teñ-	Havalanmak, havaya yükselmek (kuş, ok vb.)	---	---	---	---
218	210	tenç-	Isırmak, kötüleşmek, yoksullaşmak	---	---	---	---

⁴⁸ İki lehçedeki anlam da DLT'deki anlamla örtüşmemektedir. Bu lehçelerdeki anlamı "Lifli bitkilerin (keten, kendir vb.) gövdesini ovup samanını, kılıçığı liften ayırmak, herhangi bir şeyi yumuşatmak, herhangi bir şeyi ovmak, ufalamak" şekillerindedir.

⁴⁹ Tap- fiili TmT, TaT ve BT'de "bulmak" anlamında kullanılmaktadır. TaT ve BT'de fiilin "tapmak, tapınmak" anlamında *tap-* şekli bulunmamaktadır. Onun yerine her ikisinde de *tabın-* fiili kullanılmaktadır.

⁵⁰ TaT ve BT'de aynı kökten gelen *tarat-* fiili "dağıtmak" anlamında kullanılmaktadır.

⁵¹ Kelimenin anlamı TmT, TaT ve BT'de "çekmek" anlamında kullanılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

219	211	tep-	Tekme atmak, tekmelemek	tep-	dep-	tip-	tip-
220	212	tér-	Dermek, toplamak, bir araya getirmek	der-	---	tir- (ağız)	tir-
221	213	tét-	Karşı gelmek, karşı koymak	---	---	---	---
222	214	tew-	Şişe dizmek için et hazırlamak	---	---	---	---
223	215	tez-	Kaçmak, sıvışmak	tez- (ağız)	tez-	---	---
224	216	tîd-	(-mağ) Mani olmak, engellemek, durdurmak	---	---	tıy-	tıy-
225	217	tîğ-	Köreltmek; başını eğmek, eğilmek	---	---	---	---
226	218	tık-	Tıkmak, doldurmak, güç kullanarak sokmak	tık-	dık-	tık-	tık-
227	219	tin-	Dinmek, durmak (yağmur); dinlenmek; sessiz olmak; nefes almak	din-	diñ-	tın-	tın ⁵²
228		<i>tit- I</i>	<i>bk. tîd-</i>				
229	220	<i>tit- II</i>	Yırtmak, koparmak, parçalamak	dit- (ağız)	---	tét-	tét-
230		<i>ty-</i>	<i>bk. tîd-</i>				
231	221	tik-	Dikiş dikmek; sokmak (akrep, yılan vb.); dikmek (bitki); dik hâle getirmek	dik-	dik-	ték-	ték-
232	222	til-	Dilmek, uzunlamasına kesmek	dil-	dil-	tél-	tél-
233	223	tit-	Acıyla çarpmak (kâlp)	---	---	---	---
234	224	tiz-	Dizmek	diz-	düz-	tiz-	tiz-
235	225	tođ-	Doymak	doy-	doy-	tuy-	tuy-
236	226	töğ-	Kalkmak, yükselmek, havalanmak (toz vb.)	doğ-	doğ-	tuw-	tıw-

⁵² Bu fiilin incelenen bütün lehçelerde “dinmek, sona ermek, bitmek” anlamı bulunmakla birlikte, TaT ve BT’de “bir işi yapmaya ara vermek, bir işi yapmayı bırakmak” anlamı da vardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

237	227	tol-	Dolmak	dol-	do:l-	tul-	tul-
238	228	toñ-	Donmak (su); donarak ölmek (insan)	don-	doñ-	tuñ-	tuñ-
239		toy-	<i>bk. tođ-</i>				
240		toz-	<i>bk. tođ-</i>				
241	229	töğ-	Ezmek, dövmek, öğütmek	döv-	döv-	töy-	töy-
242	230	tök-	Dökmek, akıtmak	dök-	dök-	tük-	tük-
243	231	tön-	Dönmek	dön-	dö:n-	tün- (kon.)	---
244	232	töz-	Açlığa ve soğuğa katlanmak	döz- (ağız)	döz-	tüz-	tüz-
245		tu-	<i>bk. tun-. Kapatmak, ukamak, örtmek</i>				
246	233	tuğ-	Doğmak (güneş), doğmak (çocuk)	doğ-	doğ-	tu(w)-	tır-
247	234	tul-	Topa vurmak	---	---	---	---
248	235	tun-	Bulutla kapanmak (gökyüzü), bulutlanmak	---	---	ton-	ton-
249	236	tür-	Zayıflamak (at)	---	---	---	---
250	237	tur-	Ayağa kalkmak; yükselmek (duman)	dur-	dur-	tor-	tor-
251	238	tuş-	Karşılaşmak, rastlamak	tuş- (ağız)	du:ş-	---	---
252	239	tut-	Tutmak, yakalamak, ele geçirmek	tut-	tut-	tot-	tot-
253	240	tuy-	Duymak, hissetmek	duy-	duy-	toy-	toy ⁵³
254	241	tüg-	Düğümlemek, bağlamak	düg- (ağız)	düv-	töy- (ağız)	töy-
255	242	tür-	Dürmek, sarmak	dür-	düyir-	tör-	tör-
256	243	türt-	Sürmek (deriye yağ)	dürt-	dürt-	tört-	tört-
257	244	tüş-	Düşmek, inmek	düş-	düş-	töş-	töş-
258	245	tüt-	Tütmek, duman çıkarmak	tüt-	tüte-	töte-	töte-

⁵³ Kelime TT’de “işitmek” ve “hissetmek” anlamlarına geldiği hâlde, diğer üç lehçede sadece “hissetmek, sezmek” anlamlarını taşımaktadır.

259	246	tüz-	Düzeltemek, düzleştirmek	düz-	düz-	töz-	töz- ⁵⁴
260	247	uç-	Uçmak	uç-	uç-	oç-	os-
261	248	u-	Kudreti olmak, gücü yetmek	---	---	---	---
262	249	uğ-	Anlamak	uk- ⁵⁵ (ağız)	---	---	---
263	250	um-	Ummak, istemek, dilemek	um-	um-	---	---
264	251	ür- /ur-	Vurmak, dövmek	vur-	ur-	or-	or-
265	252	us- I	Sanmak, zannetmek	---	os- ⁵⁶	---	---
266	253	us- II	Susamak	---	---	---	---
267	254	ut-	Oyunda yenmek, hakkından gelmek	üt-	ut-	ot-	ot-
268	255	uw-	Ufalamak, parçalamak	ov-	ov-	uw-	ıw-
269	256	uy-	Sıkıştırmak, yoğunlaştırmak	uyu- (ağız)	uya-	oyı-	oyo- ⁵⁷
270	257	üñ-	Delmek	---	üñ-	öñ-	öñ-
271	258	ürk-	Ürmek; telaşa kapılmak	ürk-	ürk-	örk-	örk-
272	259	ür-	Üflemek; ürmek, havlama	ür-	üyr-	ör-	ör-
273	260	üş-	Etrafına toplanmak; delmek (ok)	üş- (ağız) ⁵⁸	üyş-	---	---
274	261	üt-	Hafifçe yakmak, ütmek	üt-	üt-	öt-	öt-
275	262	üz-	Kesmek	üz- ⁵⁹	üz-	öz-	öz-

⁵⁴ İncelenen lehçelerle DLT arasında anlam açısından fark vardır. TT ve TmT'de "dizmek" anlamını taşıdığı gibi, TmT'de "toplamak, bir araya getirmek; kurmak, oluşturmak" anlamlarını da ifade eder. TaT ve BT'de ise "kurmak, oluşturmak" anlamlarına gelir.

⁵⁵ Anlam DLT'deki anlamdan farklıdır. TT'de "tasalanmak" anlamında kullanılmaktadır.

⁵⁶ TmT'de "düşünmek" anlamına gelmektedir.

⁵⁷ Bütün lehçelerdeki anlamı da "sıvı hâlden katı hâle geçmek (kanın pıhtılaşması, sütün yoğurt olması)"tır.

⁵⁸ TT edebî dilinde -ş- fiilden fiil yapma ekinin getirilmesiyle teşkil edilmiş olan üşüş- fiili kullanılmaktadır.

⁵⁹ TT'de anlam kaymasına uğrayarak "kalbini kırmak" anlamında kullanılmaktadır. Ağızlarda ise "koparmak" anlamında kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

276	263	yağ-	Yaymak, döşemek, sermek	yay-	ya:y-	cey-	yey-
277	264	yağ-	Yağmak (yağmur)	yağ-	yağ-	yav-	yav-
278	265	yağ- I	Sarmak, bağlamak (yara vb.)	---	---	---	---
279	266	yağ- II	Yaklaşmak	yak-	yak-	yak-	yak-
280	267	yalğ-	Kanmak, bıkmak, yağlı yemekten bıkmak	---	---	yalık- /yalk-	yalk-
281	268	yan- I	Dönmek; yanmak	yan-	yan-	yan-	yan-
282	269	yan- II	Tehdit etmek, gözünü korkutmak	---	yana ⁶⁰	yana-	yana-
283	270	yan- III	Kusmak	---	---	---	---
284	271	yap-	Örtmek, kapamak; kurmak (tuzak); bina etmek	yap ⁶¹	yap-	yap-	yap-
285	272	yar-	Güç kullanarak yarmak; bölüştürmek, taksim etmek	yar-	yar-	yar-	yar-
286	273	yas-	Dağıtmak (askeri); gevşetmek (yayı); açmak (hükümdar gölgeliğini)	yaz- (ağız)	yaz-	yaz-	yaz-
287	274	yaş-	Gizlemek, saklamak	---	yaş ⁶²	---	---
288	275	yat-	Yatmak	yat-	yat-	yat-	yat-
289	276	yay-	Çalkamak, kıpırdanmak (kâlp), sallamak (rüzgâr ağaçları)	yay- (yayı) (ağız)	yay-	---	---
290	277	yaz-	Çözmek; yazmak; yanılmak; az da yapmak	yaz-	yaz-	yaz-	yaz-
291	278	yé-	Yemek, yiyip telef etmek (mal, mülk vb.)	ye-	iy-	---	---

⁶⁰ TmT'de anlamı "Birisine iftira atmak maksadıyla peşine düşmek, sıkıntı vermek"tir.

⁶¹ Fiil, TT'de "etmek; kurmak" anlamına gelirken, diğer üç lehçede "örtmek, kapatmak" anlamlarını karşılar.

⁶² "Batmak" anlamına gelmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

292	279	yéd-	Dikmek (heybe veya torba)	---	---	---	---
293	280	yél-	Rahvan koşmak (atlı)	yel- (ağız)	---	cil-	yél-
294	281	yenç-	Ezmek, sıkıştırmak, sıkamak	yenç- (ağız)	yenç-	yen'ç-	yens-
295	282	yeñ-	Yenmek, alt etmek	yen-	yeñ-	ciñ-	yiñ-
296	283	yér-	İğrenmek (yiyecekten); kınamak	yer-	i:r-	---	yér-
297	284	yer-	Yirmek; yaş bir şeyi demirle kesmesizin uzunlamasına yirmek, kolayca yarmak	yir- (ağız)	yir-	yér-	yır-
298	285	yét-	Yetmek, yedeğinde götürmek	yed- (ağız)	---	---	yét- (ağız) ⁶³
299	286	yığ-	Yığmak, toplamak; alıkoymak, mahrum etmek	yığ-	yığ-	cıy-	yıy-
300	287	yık-	Yıkamak	yık-	yık-	yék-	yık-
301		yol-	bk. yul-				
302	288	yon-	kesmek; oymak, hakketmek; yontmak	yon- (ağız)/ yont-	yo:n-	yun-	yun-
303	289	yort-	Rahvan koşturmak (atlı)	yort- (ağız)	yort-	yu(w)irt-	yurt-
304	290	yow-	Elinden geldiğince hızlı koşmak (eşek); kandırmak, aldatmak	---	---	---	---
305	291	yör-	Çözmek (beşikten çocuğu); zincirden kurtarmak; yorumlamak (rüya)	yor-	yor-	yura-	yura-
306	292	yu-	Yıkamak	yu- (ağız)	yuv-	yuw-	yıw-
307	293	yuç-	Bulaşmak, sıçramak	---	yok-	yok-	yok-

⁶³ BT'de *yit-* fiili yanında, edebî dilde bu fiilden türemiş olan *yitkle-* fiili de vardır. TaT'da ise yalnızca *citikle-* şekli kullanılmaktadır.

308	294	yul-	Kurtarmak, para verip kurtarmak; haşlamak (kuş, deri); istinsah etmek	---	---	---	---
309	295	yum-	Yummak	yum-	yum-	yom-	yom-
310		yun-	<i>Yunmak, yıkanmak</i>	yun-	yuvun-	yu(w)ın-	yıwın-
311	296	yuş-	Dökülmek	---	---	---	---
312	297	yut-	Yutmak	yut-	yuvut-	yot-	yot-
313	298	yuw-	Yuvarlamak	---	---	---	---
314	299	yüq-	Yüklemek	---	---	---	---
315	300	yük-	Toplamak, bir araya getirmek	---	---	---	---
316		yüm-	<i>bk. yum-</i>				
317		yüş-	<i>bk. yuş-</i>	---	---	---	---
318	301	yüz-	Yüzmek; şişmek, kabarmak (yarada irin); derisini yüzmek, soymak	yüz-	yüz-	yöz-	yöz- ⁶⁴

⁶⁴ TT ve TmT hem ırmakta yüzmek hem de hayvan yüzmek anlamında; TaT ve BT'de ise sadece ırmakta yüzmek anlamında kullanılmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*